

EGY RÖPIRAT A GONDOLATSZABADSÁGRÓL

175 éves az első Fichte-fordításunk. Ez a szám inkább váratlan nagyságáért, mint „kerekded“ voltáért fontos. Talán érdemesebb följegyezni egy másik számot: 1762-t. Ez Fichte születési éve, azé a szubjektív idealistaként számon tartott Fichtéé, aki egy röpiratában a közhíttel megcáfolva *agitatórikus* eszközökkel szállt síkra a francia forradalom eszményeiért. És 1762-ben született Körömöczy János is, aki Fichte említett röpiratának első teljes magyar nyelvű fordítását készítette el. Ez a kézirat mindmáig kiadatlan. (Különös véletlen, ugyancsak 1762-ben látott napvilágot Rousseau *Társadalmi szerződése*, amely jelentős hatást gyakorolt mind a francia forradalomra, mind a kantianusként induló Fichtére, tehát közvetve a fordító Körömöczyre is.)

Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europens, die sie bisher unterdrückten — ez a pontos címe Fichte szóban forgó pamfletjének. Egy kis pontatlansággal és csak futólag szerepel a nagy filozófus első terjedelmesebb életrajzában, holott ez saját fiától ered. Nincs hát miért csodálkozni, ha Hegel így nyilatkozott bölcseléstörténetében: „Abban, amit fichteit *filozófiának* neveznek, különbséget kell tenni egyrészt tulajdonképpeni spekulatív filozófiája között, amely szigorú következetességgel halad tovább (ezt kevésbé ismerik), másrészt népszerű filozófiája között, amelyhez a Berlinben egy vegyes közönség előtt tartott előadások tartoznak, így *A boldog életről* című írás [...] Ezekre a filozófia története nem lehet figyelemmel, bár tartalmuknál fogva a legértékesebbek lehetnek; a tartalmat azonban spekulatív módon kell kifejezni, ez pedig csak korai filozófiai műveiben történik.“ Hegel nem említi (maga sem ismerte?) Fichte korai, *nem-filozófiai* írásait, mindenekelőtt a *Zurückforderungot*, melyet szerzője éppen mint „kevésbé spekulatívát“ harangozott be 1792 őszén, egyik levelében. Ezzel a röpirattal általában nagyon mostohán bántak a kutatók.

A *Zurückforderung* az alkalmi magántanításból élő, kora „akadémiai proletariátusához“ tartozó Fichte egyáltalán nem alkalmi és még kevésbé magánérdekű megnyilvánulása. Az alig kétíves remekművet a szólás- és sajtószabadság Wöllner nevéhez tapadó megcsonkítása hívta életre. Porosz igazságügy- és kultuszministerségét Wöllner egy vallási és egy cenzúrarendelettel igyekezett emlékezetessé tenni. Mindkét ediktumával a protestáns ortodoxiát ültette trónusra a két éve halott frigyési „fölvilágosult abszolutizmus“ cseppet sem abszolút fölvilágosodása helyébe. A Wöllner-féle rendszabályokkal 1791-ben szállt szembe E. Chr. Trapp névtelen vitairata, melyet nemsokára kitámadott egy Cranznak tulajdonított férce-munka. 1792. április 21-én kelt levelében Fichte mind a két röpiratot szóvá tette, az első alkotójának a francia forradalomért hevülő Campét véelve, a másodikat „a szegyenletes gonoszság és baromi butaság mesterművének“ bélyegezve.

Honnan ez a különösen kemény hangvétel? Az év elején Fichte első könyvének kéziratára épp a Wöllner-ediktumon fölbuzdulva biggyesztett a hallei teológiai kar dékánja *non admittiturt*. Igaz ugyan, hogy néhány hét múlva az új,

valamivel liberálisabb dékán megadta az imprimaturt, de Fichte közben egy életre szólóan meggyűlölt mindenfajta „wöllnerizálást“. Az már csak ráadás volt, hogy nemsokára megtiltották Kant vallásfilozófiai munkája második részének a közlését egy berlini havilapban. Fichte ekkor fogott hozzá két röpirata megszerkesztéséhez. A *Zurückforderung*ot 1792 végéig be is fejezte.

A *Zurückforderung* a címlapja szerint „Heliopoliszban, a régi sötétség utolsó esztendejében“ jött ki a sajtó alól. Ugyanez a kitalált-jelképes városnév szerepel egy kevéssel korábbi, „szigorúan tilos“ röplapon is. Az ilyen eljárás akkoriban elterjedt volt. Nagyváthy János *Valláscserélése* például „nyomtattatott Gondolatfalván, Elmélkedő János betüivel“. A gondolatszabadságot visszakövetelő fichte-i röpirat évének a reprodukált körülrása egyébként nemcsak a szellem európai hajnalhasadásának a reményét villantja föl, hanem a forradalmi naptár franciaországi életbeléptetésére is céloz.

Röpiratának alcíme mindössze ennyi: „Egy beszéd“. És valóban, a *Zurückforderung* nem elmélkedés vagy „adalék“, nem elméletieskedő adatszolgáltatás, hanem gyakorlati feladatokat tudatosító, jogbölcseleti veretű politikai szózat. Megszólít, sőt felszólít, rábeszél, követel. Csupán formája tekintetében, taktikából *supplicatio*, mint ahogy pusztán látszólag csak *supplex libellus* (könyörgőlevél) az erdélyi románság nevezetes felségfolyamodványa, mely egy évvel előbb került országgyűlési napirendre, s amely rousseau-i kontraktualista indokolással kért restitúciót, de merészelt vádolni is, és valójában *visszakövetelt* jogokat. Fichte szintén *revindikált*. Nem ösztökélt általános felkelésre, mint Clauer, de igen erélyesen hangoztatta — Spinoza és kivált Rousseau nyomán — a szabad gondolatközlés jogának elidegeníthetetlen voltát, annak szükségességét, hogy a német társadalom egészen kiköltözzék addigi, „gótikus körvonalú“ épületéből. (A gótikus itt feudálisat jelent.)

Fichte büszke volt első röpirata „dikciójára“, mármint magával sodró, a képzeletet is megmozgató stílusára. Ugyancsak stiláris okból, de ezúttal a tömörségért írt *gondolatszabadságot*, amikor arra utalt, amit az ember jogainak 1789-es Nyilatkozata ekképp rögzített: „...minden állampolgár szabadon szólhat, írhat, nyomtathat, azzal a föltétellel, hogy feleljen a törvény meghatározta esetekben, ha visszaél ezzel a szabadsággal.“ (Hasonló értelmezést hirdetett Simion Bărnuțiu már blaji tanársága idején, a múlt század negyedik évtizedében: „slobozenia cea dinlăuntru a cugetării închide în sine pre slobozenia vorbirii, a scrierii și a tiparului.“)

A reakciós sajtóellenőrzés ellen harcolt Fichte, nem az ellenforradalmi propaganda szabadságáért. A hatóságoktól, a külső kényszertől meg nem béklyózott gondolkodást az előítéletektől el nem torzult, tartalmilag szabad nézetek érdekében szorgalmazta. Vagyis a szabadgondolkodásnak akart gondolatszabadságot, az emberi méltóság önmegvalósítása végett. De a haladó polgári eszmék akadálytalan terjesztése, amelyet Franciaországban már alkotmány szavatolt, német földön még többnyire csak óhaj volt. Az itteni erőviszonyokkal számolva, a különben nem éppen diplomatikus Fichte jobbnak látta a „fejedelmek“ kipellengérezése helyett „tanácsadóikat“ tenni felelőssé a hitvány államvezetésért. Mindazonáltal röpirata okfejtését forradalmi szenvedély hatja át, mely az uralkodóknak szánt kioktató intelmet olykor fenyegetéssel cseréli föl. Ha nem veszik elejét — és most Körmöczi fordítását idézzük — „a természetnek hátratartóztatott folyása erőszakosan általront és mindent semmivé tészén, valami útjában áll, az emberiség legkegyetlenebbül bosszút áll az ő elnyomóin — szükségesképpen revolúciók lesznek“.

Fichte politikai gondolkodása vitathatatlanul az egész addigi történelem legfölrázóbb eseményének, a francia forradalomnak a *buzdító* hatása alatt érlelődött ki. Első, névtelenül megjelent művének (*Versuch einer Kritik aller Offenbarung*) gyors sikere után Fichtét 1794-ben meghívták a jénai egyetem filozófiai tanzsékére. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy néhány hónap alatt mindennemű reveláció kriticista-moralista bírálatától a polgári revolúció megértő-politizáló igenléséhez jusson el. Ezt a lépését nemcsak a *Zurückforderung* tükrözi, hanem a tüstént utána, 1793 tavaszán kinyomtatott *Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die französische Revolution* (Adalék a közönségnek a francia forradalomról való ítéletei helyesbitéséhez).

A hűbéri Germánia ellen hadakozó Heine, aki találóan makacs refrént adott a fellázadt sziléziai takácsok szájába („Régi Németország, szőjök szemfedőd, szőjök szakadatlan!”), méltán tisztelte fenntartás nélkül a konokul jellemes férfiút Fichtében, a rammenau-i takács fiában, aki jó félszáz évvel előbb, „a régi sötétség utolsó esztendejében” lázított az eszmék láncraverése ellen. De bármennyire is akaratos volt Fichte, egyszerűen „a filozófia Bonapartéjának” titulálni őt: sántító, külsőleges társítás, melyre eleve rácaffolt már azzal, hogy a francia forradalom elárulásában látta az egykori revolúció-védő tábornokból császárrá vedlett Napóleon legsúlyosabb vétkét. Míg Kant a maga kategorikus imperatívuszát egyeztetgette holmi alattvalói meghunyászkodással (1794-ben fejet hajtott Wöllnerék előtt, akik némaságot diktáltak neki vallási téren), Fichte a forradalomhoz való jog posztulálásától elérkezett addig, hogy a meg nem felelő alkotmány gyökeres megváltoztatására buzdítson. „*Ugrás*, erőszakos polgári zendülés és konstitúció-felforgatás által egy nép félszázad alatt többre és előbbre mehet, mint tíz század alatt mehetett volna, ha ezen félszázad nyomorúságos és fáradtsággal teljes is” — írta Fichte a *Zurückforderung* előszavában. Az utak-módok dolgában talál ugyan fontolni valót, de *föltétlenül a forradalmi célkitűzések híve*. Érzékelteti ezt nemcsak a most idézett előszó, hanem a tulajdonképpen „beszéd” kezdete is, a maga jellegzetes, önérzetes hangütésével: „Népem! A barbarus üdök már eltöltek, melyekben néktek az Isten nevében azt hirdetni bátorokodtak, hogy tő egy sereg marha vagytok, kiket Isten azért helyezettett ide a földre, hogy egy tucat istenfiainak terhek hordozására, azok nyugodalmára, kommoditására szolgálj és szolgálóul légyetek s végezetre a felmészároltatásra szolgáljatok. [...] Tű tudjátok, [...] hogy az ő erejek a ti karjaitokban vagyon, és hogy ők nyomorultul és segítség nélkül maradnak, ha karjaitok leesnek. A példák mutották ezt meg nékiek, melyektől még most is rettegnék.”

Ilyen súlyú és tónusú mondanivalójával s azzal az ígéretével, hogy igyekezni fog „egyre fölfoghatóbban írni” (tehát szélesebb tömegeknek!), Fichte indokoltan került demokrata hírébe. Elvégre az értekezőbb modorú *Beitrag* jában sem „moderálta” magát, hanem olyasmiket jelentett ki, mint például az, hogy bármely királyság abszolutizmusra tör, az egyház vagyona államosítandó, és mindenkinek joga s kötelessége saját munkájából élni.

A gyakorlat iránt tanúsított rendkívüli érdeklődés, sőt olthatatlan tettvágy jellemezte Fichtét. Még professzorrá választása előtt vetette papírra ezt a vallomást: „Nekem csak *egy* szenvedélyem van, egy szükségem, egy teljes érzete énemnek: *hogy magamon kívül hassak*.” Első nyilvános jénai előadásorozatának pedig így szól a végső konklúziója: „Cselekedni! Cselekedni! Ez a rendeltetésünk.” Hölderlin ezektől az előadásoktól fölvillanyozva nevezte Fichtét „az emberiségért küzdő titán”-nak, olyan férfinak, akinél mélyebb és erőteljesebb szellemet nem ismer. A jénai

diákság színe-java okkal rajongott újdonsült, demokrata hírében álló tanáráért. Maga Fichte hangsúlyozta egyik, 1795-ben írt levelében, hogy bölcséleti rendszere „a szabadság első szisztémája“, melynek megalkotásához a francia forradalomtól kapott „energiát“, első ösztönzést, „miközben erről a forradalomról írt“.

Legelvontabb elmefuttatásai mögött is érződött a francia forradalom valóságának, jobbat akarásának a lüktetése. Tetejébe Fichte nem rettent vissza attól, hogy a *Beitragot* 1795-ben másodszor is közreadja. Több sem kellett a reakciónak. Szervezett hajsztát indított ellene. Végül az ateizmus vádjával távolították el az egyetemről. Fichte „a maga szokásos tapintatlanságával“ tapintott rá ellenségei valódi indítékára: „Én nekik egy *demokrata* vagyok, egy *jakobinus* [...] és politikusi eljárás a legkevesebb föltűnést kiváltó, *legnépszerűbb* vádat venni elő.“ (A századforduló után Körmöczinek is kijutott a vallástalanság vádjából az unitárius püspök, majd ennek fia részéről.)

A családfenntartás gondjaitól sem mentes Fichte saját sorsával, állása elvesztésével szemléltette a legfájóbban a gondolatszabadság eltiprását, a *Zurückforderung* heveny időszerűségét. Valószínű ilyenformán, hogy ez a remekbe faragott munkája nemcsak 1793-ban volt „kedvenc“ írása, mint egyik levele elárulja, hanem élete végéig. Új kiadására azonban csak jó fél száz év múlva került sor, az I. H. Fichtétől gondozott összművek keretében. (E berlini összkiadásnak hasonmása az 1924-es lipcsei.) Jellemző, hogy az 1912-ben befejezett hatkötetes kiadásból a „válogatós“ Fritz Medicus kihagyta a *Zurückforderungot*. Ezt önállóan, tudtunkkal, csak közvetlenül az első világháború után és 1957-ben, Lipcsében nyomtatták újra. És mindössze két megjelent fordításáról van értesülésünk. A frissebbik olasz és 1945-ből való. Patinásabb a francia. De ez is legalább hatvan évvel követi a Körmöcziét.

*

1794 elején, ugyanakkor, amikor Fichte katedrára lép Jénában, a kolozsvári unitárius kollégium jogász végzettjét, Körmöczi Jánost a konzisztórium akadémitának jelölte, s közköltésnek külföldi tanulmányútra küldte. Útraindulása előtt Körmöczi *Album amicorum & Benevolorum* címen emlékkönyvet avatott föl, amelyben többek között neves barátoknak, jóakaróknak jutott egy-egy lap. A bejegyzések nem követik az időrendet, de elég adatot szolgáltatnak ahhoz, hogy megrajzolhassuk Körmöczinek Fichte „gondolatszabadságot követelő“ röpiratához vezető földrajzi és szellemi útját.

Körmöczi 1794 októberétől körülbelül egy évet töltött Bécsben, tehát itt értesült Martinovicsék kivégzéséről. Utána egy szemesztert tartózkodott Pozsonyban, ahol többek közt Rhédey Ferenc írta be nevét az Albumába, akit a titkos rendőrség franciabarát, „megbízhatatlan“ elemnek tekintett.

A fénykorát élő jénei egyetemre Körmöczi 1796. július 4-én immatrikulálták. Még aznap kezdte kivonatolni Karl David Ilgen elméleti filozófiai fölolvasásait, aki Fichtével egyidejűleg került a főiskola tantestületébe. Körmöczi jegyzeteiben itt-ott bírálta Ilgent, például a „végtelen“ ítéleteknek a Kantétől eltérő felfogásáért vagy önisméltésért. Viszont nem kifogásolt olyan helyeket, ahol előfordul valamilyen fichte-i szakkifejezés (*Wissenschaftslehre*, *Tathandlung*), vagy a tézis, antitézis és szintézis Fichte-féle hármassága.

Körmöczi kijegyzetelte Paulusnak (Fichte legjobb itteni barátjának, Spinoza későbbi kiadójának) egyik „történeti-kritikai“ kurzusát, mely Fichte *Kritik aller Offenbarungj*át is olvasásra ajánlja. Körmöczi 1796 őszén készült jogfilozófiai jegyzetében ezt olvashatjuk: „... valaki tirannus, despóta etc., ha az igazság világát nem

nézheti, a tudományok folyását megbékőzza, sőt a nyomtatás szabadságát is — a jussok Palladiumát a Földön — tollálja“, azaz felfüggeszti.

1796. október 11-én őt, Jénából jött erdélyi iratkozott be a göttingai egyetemre — két báró (Kemény Simon és János), két nemes (Bolyai Farkas és Bodor Pál) és a „syculus“ — értsd székel — „Joannes Körmöczi“. Hárman a jogra, Bolyai a filozófiára, Körmöczi filozófiára és teológiára. Haladó eszméket hirdető volt kollégiumi filozófiaprofesszora, Pákei József Göttingába írt leveleiben arra kérte hajdani tanítványát, foglalkozzék az antiflogisztikus kémiával, fizikai kísérletekkel, vásároljon Kantról szóló kézikönyveket, járjon kantianus előadásokra, és — égesse el a tőle kapott leveleket (nyilvánvalóan azért, nehogy az autokrata, mindinkább betokosodó püspök szeme elé kerüljenek).

Körmöczit persze nemcsak a realista műltszemlélet, hanem a reális jövőformálás szempontjából is izgatta a valódi tettek, a kitartó cselekvés követelménye. Egyik egyszerű származású kollégája, Tompa János ezt írta 1797 őszén a Göttingától megválni készülő Körmöczi albumába: „Handeln! Handeln! das ist es, wozu wir da sind...“ A szöveg forrását szükségtelen volt jelezni, mert nagyon is illett tudni, hogy Fichte az aktivizmusnak e tömör összefoglalásával zárta az írástudók rendeltetéséről zengő felolvasásait. Az idézett jelígehez kapcsolható két másik göttingai bejegyzés. Az egyik, a Bodor Pálé, az *action gratuite* irányába mutat: „Aki nem azért cselekszik, hogy magába a cselekedetbe találja gyönyörűségét, csak félig él...“ A másik viszont az orvos és doktorándus (és Campe-fordító) Gyarmathi Sámuel megszívlelendő konkretizálása: „Szeresd a hazádat; tedd kötelességed. Ebből várhadd holtig legfőbb dicsőség.“ Tán ez a buzdítás is arra ösztökélte Körmöczit, hogy lefordítsa — minden valószínűség szerint még az év folyamán — Fichte röpiratát a gondolatszabadságról.

*

Egyesek meglepődéssel veszik tudomásul, hogy Kant eszméi már az 1790-es években kezdtek behatolni Erdélybe. De sokkalta váratlanabb az, hogy a nála szinte negyven évvel fiatalabb Fichtéből mifelénk előbb fordítottak. Ez a tény veszít különösségből, ha meggondoljuk, hogy Kant a maga hónapban is csak élete utolsó harmadában, a XVIII. század utolsó ötödében szerzett hírnevet, Fichte viszont már harminc éves fővel „kiugrott“. Továbbá: a magyarul úgyszólván melegében tolmácsolt Fichte-írás közvetlen politikai érdekű témát feszeget, összehasonlíthatatlanul világosabban, mint az elvontságokkal bíbelődő kanti kritícista trilógia. Nyomós különbség az is, hogy Kant elménk képességeinek korlátozottságát, mintegy alkati „cenzuráltságát“ bizonygatta, a késedelem nélkül magyarra átültetett Fichte-röpirat ellenben gondolataink cenzúrázatlan közlésének korlátlan jogáért harcol. A köningsbergi filozófus inkább lemondóan bírál (és nemcsak dogmákról mond le), Fichte pedig követelően bírál, és ezt a merészségét már a címadással kikürtöli.

Elévülhetetlen érdeme Körmöczieinek, hogy teljes egészében magyarította Fichte korai politikai publicisztikájának e gyöngyszemét. Nem rajta múlt műve kéziratban maradása. De ha lehetetlen volt akkor az egészet kiadni, legalább egy passzust becsempészett az 1802-ben, Pákei József fölött mondott halotti beszédébe. Jellemző, ahogy itt a gondolatszabadság közügyi értelmezése egy antimechanicista bölcséleti antropológia meghirdetésével szövetkezik: „Szabadon gondolkodni az emberi értelemnek az állati értelemtől megkülönböztető bélyege. Az állatokban is vagnak képzeletek, de ezek oly szükségesen folynak egymásból, mint az

brák kerekei mozgása egymásból. Ezen vak *mechanismus*nak [...] ellent állni“ (innen már Kőrömczi fordításában): „szabad akarat szerént egy meghatározott utat mutatni, az emberi tulajdonság, s minél nagyobb mértékben megvagyon e' valakiben, annál inkább ember az ember. Szabadon gondolkodni annyit téssen, mint szabadon akarni, vagy: a gondolatokban a szabadságot kimutatni éppen annyi, mint az akaratban szabadságot mutatni; ez az emberi személyességnek fundamentuma, ez által az ember *egy szabad erkölcsi valóság*, ez által mondhatja: ÉN VAGYOK.“

Fichtének a fejedelmeket és általában az előljárókat aposztrofáló röpiratából csak 1942-ben, tehát 140 év múltán jelent meg ismét magyarul egy kis töredék, a *Der geschlossene Handelsstaat* fordításának marxista igényű előszavában. Egybevetés végett ezt is ide másoljuk, Kőrömczi változatával együtt (mely kivételesen egy apró fordítói betoldást is tartalmaz):

Nincs jogotok a szabad kutatást zavarni, előmozdítotok szabad, de nem mozdíthatjátok elő másképp, mint ha érdeklődést mutattok iránta és engedelmeskedve hallgattok az eredményre. [...] Irányítsátok a kutató szellem vizsgálódásait az emberi jelennek legjobban megfelelő, legsürgősebb szükségleteire; ám vezessétek könnyű, bölcs kézzel, sohasem mint uralkodók, hanem mint szabad munkatársak, sohasem mint a szellem urai, hanem mint gyümölcseinek örvendező társai. A kényszer ellensége az igazságnak, ez csak szülőföldjének, az eszmék világának szabadságában tenyészhet. És elsősorban ismerjétek meg valahára igazi ellenségeiteket, az egyedüli felségárulókat, — akik azt tanácsolják nektek, hogy népeiteket vakságban és tudatlanságban hagyjátok, a szabad kutatás bármilyen fajtát akadályozzátok és megtiltsátok.

A szabad vizsgálódást éppen meg ne akadályozzátok, sőt elősegítsétek. És szinte lehetetlen, hogy másként előmozdítsátok, ha nem azon interesse által, melyet tő magatok az aránt mutattok, azon engedelmességre való hajlandóság által, mellyel viseltettek a szabad megvizsgálás rezultátumaihoz. [...] A megvizsgálás lelke fontolgatásait vezessétek az emberiség jelen lévő és legeresebb szükségseire, de könnyű és bölcs kezekkel, nem mint azokon uralkodók, hanem mint szabad vélek együtt munkálkodók; nem úgy, mint lelkeknek poroncsolói, hanem mint azon vizsgálódás gyümölcseinek vélek együtt vidám használói. Az erőltetés az igazsággal ellenkezik. Az igazság csak a maga születte tartománya szabadságában, a lelkek országában nekedhetnek s maradhat meg. És kiváltképpen tanoljátok meg esmérni a tő valóságos ellenségeiteket, ezeket az egy királyi méltóságok megsértőit, a tő megszentelt jussaitok és személyetek megszegyenítőit. Ezek azok, kik néktek azt tanácsolják, hogy a tő népeiteket a vakságban és tudatlanságban marasszátok, közöttük új hibákat, tévelygéseket hintessetek, a régieket pedig fennmarasszátok, a szabad megvizsgálások mindenféle módjait megakadályozzátok s megtiltsátok.

Mosolyt fakaszthat a felségárulók ilyen körülírása: „királyi méltóság megsértői“. De szomorú, hogy a XX. század derekán, amikor *A tökéletlen állam* címmel jelent meg Fichte egyik legbátrabb művének idézett fordítása, olyan neobarbárság — a fasizmus — uralkodott tájainkon, amely a fordítót egészen más körülírásokra kényszerítette: előszavában „proletariátus“ helyett „feltörekvő osztály“, Engels helyett „a klasszikus társadalomtudomány egyik szocialista írója“ áll. És jellemző a háborús viszonyokra, hogy a fordító Fichte első magyar tolmácsolójának hitte magát, nem tudva az *Első és második bevezetés a tudománytanba* címen két évvel korábban kiadott kötetről. Arról pedig leghalványabb sejtelve sem lehetett, hogy e két Bevezetés jánai megjelenése esztendejében már a *Zurückforderung*-nak is volt zamatos magyar fordítása.